

ВАЙСКОВАЯ КНИГА БЕЛАРУСІ

Нікалаеў М. В.

доктар філалагічных навук,
Расійская нацыянальная бібліятэка,
Санкт-Пецярбург, Расійская Федэрацыя

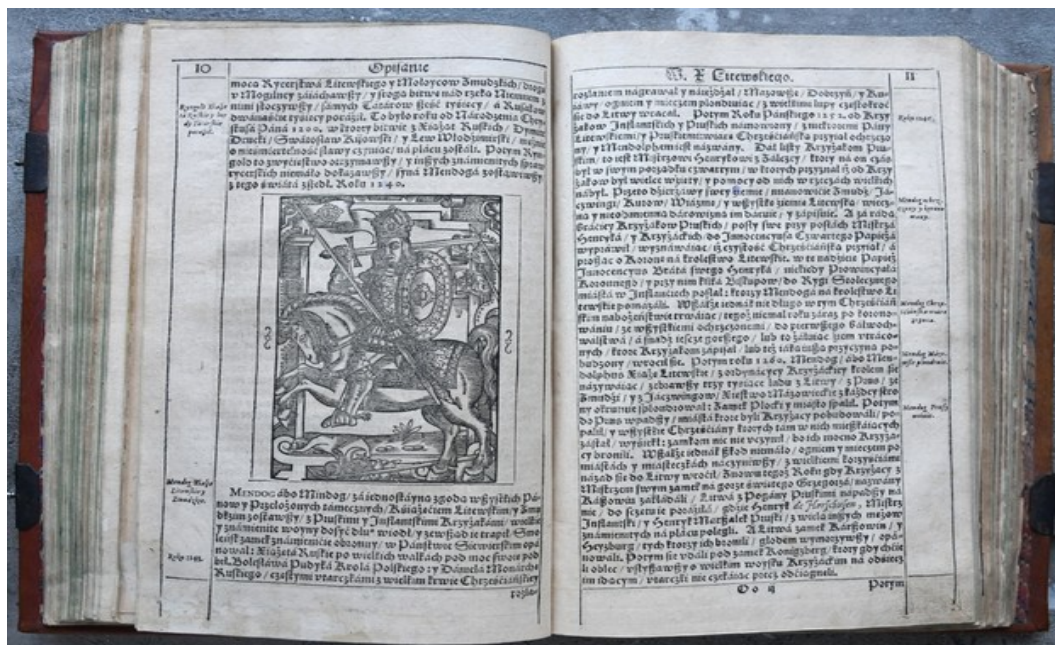
Пандэмія КАВІДу змяніла фармат альбо зусім адмяніла шмат сёлетніх мерапрыемстваў. Сярод іх форум рэгіёнаў Беларусі і Расіі, які меўся быць прысвечаны гадавіне сумеснай перамогі над фашызмам. На тым форуме я збіраўся расказаць як беларуская кніга паспрыяла перамозе; зараз жа, у Полацкім музеі беларускага кнігадрукавання змяню ракурс гледжання на праблему і прарапаную развагі над планам збіральніцкай і даследчыцкай кнігазнаўчай працы на тэму «Вайсковая кніга Беларусі».

Тысячы людзей для адпачынку і адукацыі прыязджаюць пад Мінск, на «Лінію Сталіна». Аглядаюць узоры зброі, фартыфікацыйныя збудаванні, з дапамогай якіх СССР збіраўся (ці рабіў выгляд, што збіраецца) спыніць варожыя арміі Захаду. Але наведвальнік гэтага комплексу, як і наведвальнік Музея Вялікай Айчыннай вайны ў самым Мінску, не бачыць і знаку вельмі важнага экспаната — камплекта ваенных кніг, які паўстаў працай беларускіх аўтараў, перакладчыкаў, мастакоў і выдаўцоў. Асобныя выданні, нават калі яны і прысутнічаюць у экспазіцыях і на часовых выставах, не даюць адэкватнага ўяўлення а ні пра тытанічную працу па стварэнні беларускай вайскавай літаратуры, а ні пра атрыманы вынік. Задача гэтага канспекта — звярнуць увагу на праблему, прадставіць план вывучэння вайскавай кнігі Беларусі і ініцыяваць збіральніцкую і навуковую працу ў гэтым накірунку. Аднак не менш цікавы быў самы пачатак вайскавай кнігі на беларускіх землях, таму і мы павінны пачаць працу па гісторыі вайскавай кнігі са старажытнасці.

1. Вайсковая кніга на беларускіх землях у старажытны перыяд.

Патрэбна мець храналагічны паказальнік звестак пра войны ў беларускіх летапісах. Яго змест складаюць апісанні тактыкі выйграных і прайграных бітваў, каталог малюнкаў вайскавай тэматыкі ў летапісах. Спробы рабіць такую працу з сярэднявечнымі малюнкамі былі зроблены Арцёміем Уладзіміравічам Арцыхоўскім у працы «Древнерусские миниатюры как исторический источник», яна можа стаць адпраўной кропкай.

2. Сярэднявечны друкарскі варштат на патрэбу войску.

Вялікі князь Міндоўг у кнізе А. Гваньіні 1611 г. паказаны з узбраеннем XVI стагоддзя

XVI ст. адзначылася выхадам друкаваных гістарычных сачыненняў, у якіх шмат увагі аддаецца вайскавай гісторыі. Сярод іншых важнае значэнне маюць працы Мацея Стрыйкоўскага і Аляксандра Гваньіні — абодва былі ўдзельнікамі Лівонскай (Інфлянцкай) вайны, Мацей Стрыйкоўскі ў той час служыў пад камандай Аляксандра Гваньіні. Кніга А. Гваньіні выйшла ў 1578 г. на лацінскай мове пад назвай «Хроніка Еўрапейскай Сарматыі», кніга М. Стрыйкоўскага пад назвай «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсёй Русі» надрукавана ў 1582 г. у Кёнігсбергу. Больш папулярнай стала праца А. Гваньіні — толькі пры жыцці аўтара (памёр пасля 1613 г.) яе перавыдалі ў Германіі і Італіі, а таксама ў перакладзе на польскую мову ў 1611 г. У абодвух кнігах шмат апісанняў вайсковых аперацый — як у старажытнасці, так і сучасных аўтарам.

Прысутнічаюць гравюры-ілюстрацыі вайскавай тэматыкі (бітвы, узбраенне, аблога крэпасцяў). У ліку ілюстрацый чытачы бачылі схемы і карты, праз гэта прасякаліся важнасцю картаграфіі для вайскавай справы. Важнай крыніцай інфармацыі сталі надрукаваныя ў кнізе Гваньіні вайсковыя артыкулы Грыгорыя Хадкевіча 1567 г., хай сабе і аб'яднаныя з вайсковымі артыкуламі 1609 г.

Роспіс датычнай Беларусі вайскавай інфармацыі з выданняў М. Стрыйкоўскага і А. Гваньіні істотна дапоўніць храналагічны паказальнік летапісных звестак.

А. Гваньіні «Хроніка Еўрапейскай Сарматыі». Гравюра з выявай бітвы пад Оршай 1514 г.

Дакументы (як друкаваныя, так і рукапісныя), датычныя арганізацыі войска, тылавых службаў і вайскавай дысцыпліны, дэталёва апісаў беластоцкі гісторык К. Лапаецкі — ён падзяліў іх на вайсковыя (рэгламентацыя войска ўвогуле) і ваенныя (рэгламентацыя дзеянняў у выпадку вайны)¹. У лік такіх дакументаў уваходзяць «вайсковыя артыкулы» гетманаў польнага і вялікага, а таксама асобныя главы другога і трэцяга Статутаў ВКЛ. Працай К. Лапаецкага акрэслена храналагічная паслядоўнасць важнейшых помнікаў вайсковага права, яна патрабуе толькі нязначнай карэляцыі і дапаўненняў:

- вайсковыя артыкулы Грыгорыя Хадкевіча;
- вайсковыя артыкулы 1601 г. Крыштафа Радзівіла «Перуна»;
- вайсковыя артыкулы Яна Караля Хадкевіча;
- вайсковыя артыкулы 1617 г. Крыштафа II Радзівіла;
- парадкаванне вайсковага права ў час Лівонскай вайны (1618, 1621—1622 гг.);
- вайсковыя артыкулы, абвешчаныя ў час аблогі Смаленска ў 1633 г.;
- парадкаванне вайскавай службы ў 1635 г.;
- асобныя артыкулы для наёмнага чужаземскага войска 1626—1633 гг.;
- артылерыйскае права, правы і абавязкі пушкароў да 1567 г.;
- артылерыйскія артыкулы вайсковыя 1567 г.;
- рэформа артылерыйскага права 1633—1634 гг.;
- Казімір Семяновіч і «Вялікае мастацтва артылерыі»;
- выданні на розных мовах у розных краінах.

Найбольш значныя друкаваныя выданні вайсковых артыкулаў былі здзейсненыя ў 1609, 1633 і 1649 гг.

Новай вехай сталі друкаваныя вайсковыя артыкулы Міхала Казіміра Паца 1673 г., заснаваныя на артыкулах Крыштафа Радзівіла 1635 г.

Да «вайсковых» патрэбаў прыдаваліся розныя старадрукі — ад ваенна-стратэгічных разважанняў пра геапалітычнае значэнне пабудовы Дняпроўска-Бугскага каналу для перакідкі ў час вайны артылерыі і фуражу водным шляхам («Неабходныя заўвагі пра ваенны парадак» А. М. Фрэдро, Слуцк, 1675) і арганізацыі грамадства ў стане верагоднага супраціўніка («Турэцкая манархія» П. Рыко, Слуцк, 1678) да канкрэтных парадаў па догляду коней (Крыштаф Дарагастайскі), якія былі важным складнікам кавалерыі.

¹ Lopatecki K. «Disciplina militaris» w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku. Białystok, 2012. 802 s.

П. Рыко «Турэцкая манархія», Слуцк, 1678

Застаецца пакуль не да канца вывучаным перавыданне «Гетманскіх ваенных артыкулаў» 1609 г. нясвіжскай друкарняй па загаду князя Міхала Казіміра Радзівіла ў 1754 г. Практычна гэта цалкам новае выданне, якое можна плённа вывучаць, дзякуючы захаванаму карэктурнаму экзэмпляру з рукапіснымі папраўкамі выдаўцоў².

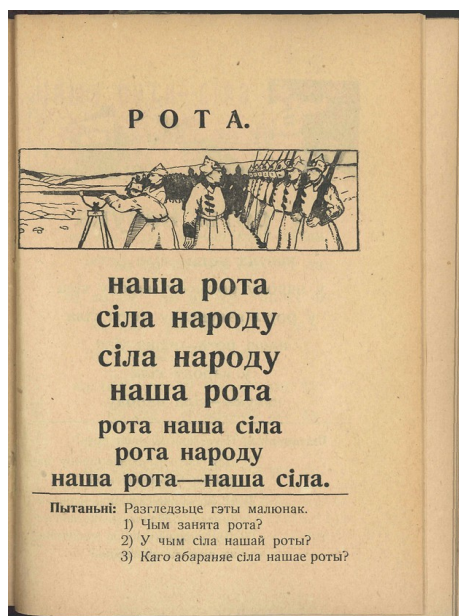
1. Надрукаваныя на Беларусі кнігі вайсковай тэматыкі ў часы Расійскай імперыі мелі характар падручных гарнізонных выданняў і не сталі грамадска значнай з’явай, хаця як калекцыя прадстаўляюць безумоўную цікавасць. Не менш важна акрэсліць кола падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, якімі карысталіся навучэнцы дыслацыраваных у Шклове, Гродне, Вільні і Полацку кадэцкіх карпусоў, кавалерыйскай школы ў Паставах і інш. Аўтары кнігі «Военная школа в Беларуси. XVIII — первая четверть XIX века» Пётр Бригадзін і Андрэй Лукашэвіч прысвяцілі гэтаму пытанню толькі адзін абзац у раздзеле сваёй працы, прысвечаным шкоўскаму кадэцкаму корпусу, што зусім неадпаведна важнасці тэмы³.

2. Пасля распаду імперыі беларускія вайсковыя дапаможнікі з’явіліся амаль адначасова ў Войску Польскім (Мінск, 1919) і Чырвонай Арміі, бо з абодвух бакоў служыла значная колькасць беларусаў.

3. Выданні Асобнага Беларускага Батальёна ў Коўне. Першым беларускім перыядычным выданнем у літоўскім войску быў двухтыднёвік «Варта Бацькаўшчыны», першыя 15 нумароў якога з’явіліся на працягу студзеня—чэрвеня 1920 г. Акрамя гэтага, пры актыўным удзеле **Аляксандра Ружанцова (1893—1966)** — беларускага вайсковага дзеяча, пісьменніка і бібліёграфа — было выдадзена яшчэ некалькі брашур — вайсковых дапаможнікаў.

² Нікалаеў М.В. Гісторыя беларускай кнігі. Том 1. Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2009. С. 365, 366.

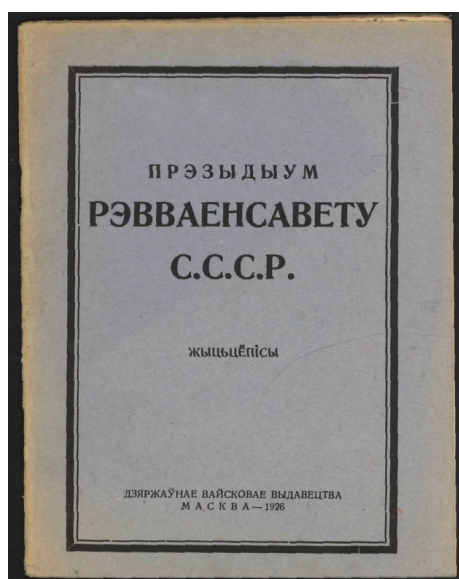
³ Бригадин П.И., Лукашевич А.М. Военная школа в Беларуси. XVIII — первая четверть XIX века. Минск, 2004. С. 62.

Пойдзем мы з чырвоным сьцягам
Па ўсім свеце з краю ў край;
Альбо мёртвымі паляжам,
Альбо ўсюды зробім рай.
(Камсамольская частушка з «Лемантара» 1926 г.)

Ваенная кніга ў даваеннай БССР

Паводле саюзнай дамовы аб утварэнні СССР, Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка не мела асобнай арміі. Згодна з Канстытуцыяй СССР 1924 г., арганізацыя і кіраўніцтва Узброенымі Сіламі Саюза ССР стала прэрагатывай СССР. Для непасрэднага кіраўніцтва гэтай справай быў утвораны Народны камісарыят па вайсковых і марскіх справах. Народны камісар па вайсковых і марскіх справах быў адначасова старшынёй Рэўваенсавета СССР. Каб чырвонаармейцы ў БССР ведалі сваё кіраўніцтва, у 1926 г. па заказу Дзяржаўнага вайсковага выдавецтва Маскоўскае акцыянерныя выдавецкае таварыства выдала па-беларуску жыццёпісы (з партрэтамі) членаў Рэўваенсавета: таварышаў М. Фрунзэ, Я. Уншліхта, А. Бубнава, К. Варашылава, С. Каменева⁴. Падчас «вялікіх рэпрэсій» 1930-х гг. кіруючы склад арміі змяняўся шмат разоў, і выдаўцы ўжо не спрабавалі паспець за зменамі з такімі біяграфічнымі кнігамі (тым больш, што хапала іншага клопату — трэба было «ізымаць» з ваенных бібліятэк кнігі з публікацыяй партрэтаў і біяграфій камандзіраў, якія трапілі ў лік «ворагаў народу»).

Паводле савецкай вайскавай дактрыны, амаль да Другой сусветнай вайны на тэрыторыі рэспублікі знаходзіліся два віды вайсковых падраздзяленняў: кадравыя часткі Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі (РСЧА) і тэрытарыяльныя вайсковыя часткі.

Тэрытарыяльная (міліцыйная) армія была створана дэкрэтам Савета Народных Камісараў СССР 8 жніўня 1923 г. і праіснавала да 1938 г. Афіцэры тэрытарыяльных частак былі кадравыя, а ў якасці радавых тут служылі хлопцы з бліжэйшых населеных пунктаў — пераменнікі. Тэрмін службы складаў 5 год, але пераменнікаў адрывалі дзеля вайскавай вучобы толькі на 1—2 месяцы на год (першы год — тры месяцы), астатні час яны працавалі на сваёй гаспадарцы. Для лепшага авалодання вайсковымі навыкамі і ведамі літаратура для тэрармейцаў выдавалася толькі на іх роднай мове.

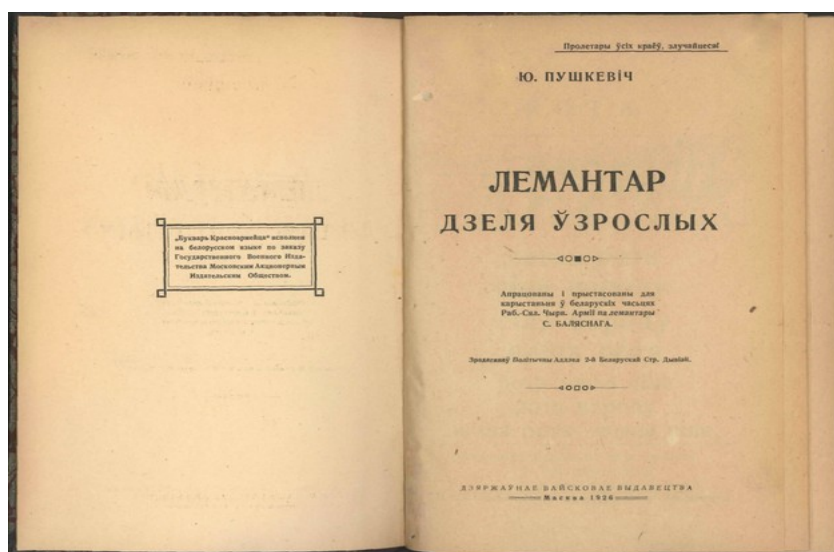
Пераменнікамі-беларусамі была ўкамплектавана 2-я Беларуская стралковая дывізія, якая ўваходзіла ў 16-ты Беларускі стралковы корпус. У складзе гэтай дывізіі знаходзіліся 4-ты чырвонаштандарны стралковы полк, 5-ты стралковы полк, 6-ты стралковы полк, 2-гі артылерыйскі полк, сапёрная рота, рота сувязі і асобны кавэскадрон. Для падрыхтоўкі байцоў палітадзел дывізіі выдаў «Памятку чырвонаармейцу тэрытарыяльнай часьці» — кніга выйшла тыражом 15 тысяч экз. без пазначэння года. На першай старонцы, аформленай як бланк перадачы кніжкі канкрэтнаму чырвонаармейцу (пакінута месца, каб упісаць прозвішча), месцам уручэння кніжкі камандзірам і вайсковым камісарам пазначаны «гор. Менск», а для даты пазначана «192...г.», значыць, такія кніжкі раздаваліся з сярэдзіны 1920-х гг. Змест складае Чырвоная прысяга (урачыстае абяцанне чырвонаармейца з шасці пунктаў), наказ чырвонаармейцу-пераменніку з 16-ці пунктаў, далей ідуць тэксты «Чаму Савецкая ўлада ўтварыла тэрытарыяльныя часткі» і «Выятыкі з дэкрэтаў ЦВК і СНК СССР аб арганізацыі тэрытарыяльных часцей ад 8 жніўня 1923 г.», дапоўненыя пунктам «Льготы пераменнікам і дапрызыўнікам згодна пастановы ЦВК СССР ад 28/X-1924 г.». Потым апісана «Гісторыя 2-й Беларускай

стралковай дывізіі» (у раздзеле, які прысвечаны гісторыі 5-га стралковага палка, паведамляецца, што «ў памяць выдатнага бою ўзяцця польскае цэвардыні — крэпасці Брэст-Літоўску, полк штогодна сьвяткуе сваё баявое сьвята — 1 жніўня»), пасля змешчаны разгорнуты дыдактычны тэкст «Што ты павінен рабіць да збораў і ў час паміж зборамі». Тэрармеец павінен быў: «1. вывучаць вайсковую справу, 2. стаць пісьменным, 3. трымаць сувязь са сваёй часьцю, 4. насіць сваё званне з гонарам, 5. выходзіць любасць да Чырвонай арміі сярод жыхарства, 6. дапамагаць будаваць Авіахім, 7. не забывацца вузнікаў капіталу, 8. умацоўваць гаспадарку і Савецкую ўладу і 9. быць гатовым па першаму клічу вярнуцца ў сваю часць». На заканчэнні «Памяткі...» надрукваны тэксты 4-х песень («Інтэрнацыянал», «Ад веку мы спалі», «Ну, таварышы, ў паход!», «Узьніміся сыяг чырвоны!») і «Чырвонаармейскі каляндар», у якім пазначаны падзеі савецкай ваеннай гісторыі за 1917—1923 гг.

Шмат менш канкрэтнага матэрыялу ў іншай, разлічанай на байцоў тэрытарыяльных частак кнізе Н. Ліноўскага «Тэрытарыяльнік на вёсцы», якая выйшла тыражом 10 тыс. экз. у Беларускай дзяржаўным выдавецтве ў 1929 г. Гэта выданне мела цану (8 кап.), што сведчыць пра магчымасць яго продажу праз кнігагандлёвую сетку, можна адзначыць выдатна аздобленую мастаком Г. Змудзінскім вокладку.

Адной з праблем РЧСА 1920-х гг. быў вялікі працэнт непісьменнасці чырвонаармейцаў-прызыўнікоў. Службу ў арміі стараліся арганізаваць так, каб навучыць грамадзе непісьменных. Дзеля гэтага быў нават падрыхтаваны спецыяльны падручнік:

Па замове 2-й Беларускай стралковай дывізіі для ліквідацыі непісьменнасці сярод чырвонаармейцаў быў у 1926 г. выдадзены складзены Ю. Пушкевічам «Лемантар дзеля ўзрослых. Апрацаваны для карыстання ў беларускіх часцях Рэб.-Сял. Чырв. Арміі па лемантары С. Баляснага». Як месца выдання пазначана Масква, на адвароце вокладкі надрукавана: «“Букварь Красноармейца” исполнен на белорусском языке по заказу Государственного Военного Издательства Московским Акционерным Издательским Обществом». «Лемантар дзеля ўзрослых» быў зрэдагаваны ў палітычным адзеле Беларускай дывізіі і меў шмат дасьціпнага ваеннага гумару, вось дзеля прыкладу кавалак з апавядання «Дзясяты-няроўны»:

Ідуць заняткі па статуце.

— Таварыш Вялізны, што Вы носам дзяўбёце?... Скажэце, што такое палявы каравул? — пытаецца ў яго камандзір роты.

Вялізны ўскаквае і прадзірае вочы:

— Палявы каравул, таварыш камандзір, гэта парасійску, а панашаму — гвалт... Гэта, напрыклад, калі ў полі наскочыць вораг, дык хто крычыць «Каравул!», а хто — «Ратуй!» ці «Гвалт!...» А дзеля таго, што гэта крычаць у полі, дык яно і завецца «Палявы каравул», ці «Палявы гвалт».

— Адважны ваяка, няма чаго казаць! — усміхнуўся камандзір: — А скажэце нам, якія абавязкі мае вартавы і падвартавы?

— Вартавы і падвартавы, таварыш камандзір, гэта ўсё роўна, што пастух і падпасак.

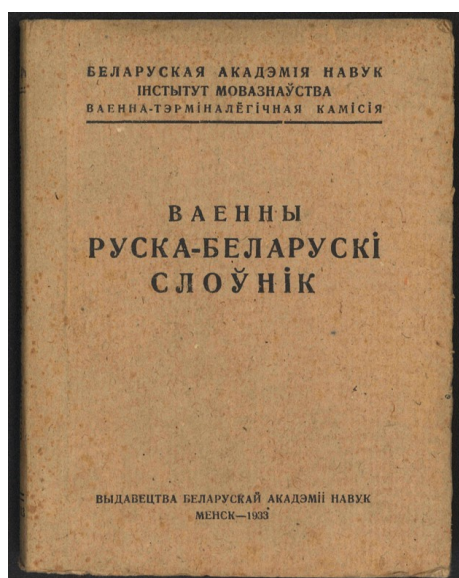
— Хлопцы аж кладуцца ад сьмеху.

Лемантар акрамя агітацыйных тэкстаў і кавалкаў з ваеннай прысягі змяшчаў тэксты агульнаадукацыйныя, кшталтам «Гутарка Пахома — старога агранома», верш «Ціт заводзіць новы быт», «Восем палосак на полі — хлеба і корму даволі» (з рэкламай шматпольнага севазвароту), пра гэта і яшчэ адзін тэкст: «Якое шматполье завялі ў сябе валакалакія сяляне (вёска Валакалакі Дубровенскага раёну Аршанскай акругі)», «Вэтэрынар Бронскі пра склад конскі (10 наказаў)» і інш. Чырвонаармеец патрапляў знайсці ў тэксце і такія вершаваныя парады:

*Кніжку ўзяў, дык глядзі,
На цыгаркі не дзяры,
Яе й сам прачытай,
І сябром сваім дай!*

Для падрыхтоўкі камандзіраў ніжэйшага і сярэдняга звяна РСЧА ў Мінску выдавалася вайсковая літаратура разнастайнай тэматыкі. Яна датычыла канкрэтных пытанняў службы ў розных відах узброеных сілаў, нават такіх далёкіх ад беларускай рэчаіснасці, як ваенна-марскі флот, спрыяла атрыманню тэхнічных ведаў. Часцей за ўсё гэта былі пераклады адпаведных расійскіх кніг, хаця часам рыхтаваліся і арыгінальныя тэксты. Рэдакцый перакладу займалася Вайсковая камісія пры Інстытуце беларускае культуры, аб чым выдаўцы часам паведамлялі на тытульных аркушах. Паколькі беларуская вайсковая тэрміналогія толькі ўсталёўвалася, у розных выданнях сустракаюцца розначытанні назваў і тэрмінаў, прыкладам: «Асовіяхэм» і «ТСАавіяхім», «кулямётнік» і «кулямётчык», «бамбавальнік» і «бамбардзіроўшчык» і інш.

Для нармавання вайскавай лексікі ў Акадэміі навук была створана ваенна-тэрміналагічная камісія, у склад якой увайшлі: старшыня Кобленц, члены Калента, Карвоўскі, Мацюкевіч, Пятроў, Юргілевіч, Якубоўскі, Яноўскі і сакратар Саломенік. У спецыяльным «Слоўніку», які выйшаў пасля першай хвалі рэпрэсій, камісія даводзіла ў «Прадмове», што не жадае нацдэмаўскіх словаў у сваіх тэкстах.

Кнігі вайскавай (абароннай) тэматыкі выдавалі некалькі арганізацый. У 1920-я гг. кнігавыданнем займалася Аб'яднаная беларуская вайсковая школа і Палітычная ўправа Беларускай вайскавай

акругі. Прыкладам можа быць выдадзеная Палітуправай БВА ў 1929 г. у перакладзе з рускай «Памятка вайсковаму карэспандэнту: як і аб чым пісаць у газэту» А. Парнішчава; кніжка вельмі добра адпрацавана з гледзішча беларускай мовы, што тлумачыцца на тытуле: «Пераклад апрацаваны Вайскавай Камісіяй пры Беларускай Акадэміі Навук».

У пачатку 1930-х гг. выданнем вайскавай літаратуры займалася Дзяржаўнае ваеннае выдавецтва БССР. Нам вядомыя выпушчаныя пад гэтай фірмай кнігі 1932 і 1933 гг. выдання. Выдавецтва мела сваю марку, якая складалася з выявай зоркі, сярпа з молатам і раскрытай кнігі.

У 1934 г. з'яўляюцца кнігі, якія выйшлі ў «Выдавецтве Беларускай ваеннай акругі».

З пачатку 1930-х гг. вайсковую літаратуру выдае Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі (ДВБ), у якім быў створаны «Сектар ваеннай літаратуры» (часам называны «Сектар вайскавай літаратуры»), прынамсі ў 1932 г. ён ужо існуе пад назвай «войсковы сэктар». Вайсковы сектар ДВБ выдаваў серыі «Бібліятэка камандзіра», «Бібліятэка чырвонаармейца», «Масавая ваенна-тэхнічная бібліятэка».

Распаўсюдам ваеннай кнігі займаўся сектар кнігагандлю Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі. У лютым 1933 г. у якасці дадатку да «Дэкадніка кнігагандлю ДВБ», які рыхтаваўся ў сектары кнігагандлю, выйшаў «Кароткі тэматычны кнігаспіс ваенна-абароннай літаратуры: Чырвоная армія і абарона СССР». Даведнік уключыў 320 назваў ваенных кніг на беларускай, 12 — на габрэйскай, 3 — на польскай і 1 — на літоўскай мовах.

У выніку перад Другой сусветнай вайной была створана вялікая і разнастайная ваенная літаратура на беларускай мове, якая ахоплівала розныя бакі тагачаснай вайскавай справы.

Найбольш важнымі дакументамі, якія рэгламентавалі жыццё і ваенную службу чырвонаармейцаў і тэрытарыяльнікаў, былі афіцыйныя выданні статутаў і настаўленняў. Да пачатку 1930-х гг. Беларусь ужо мела гэтыя асноўныя дакументы, надрукаванымі на дзяржаўнай мове. Гэта «Баявы статут пяхоты РСЧА», «Баявы статут артылерыі», «Палявы статут РСЧА», «Статут караўльнай службы РСЧА», «Настаўленне па стралковай справе РСЧА», «Настаўленне артылерыі РСЧА», «Настаўленне па вайскавай інжынернай справе для пяхоты», «Настаўленне РСЧА па тактычных вучэннях і манеўрах», «Настаўленне па вайсковым маскаванні РСЧА»,

«Настаўленне для санітараў па падачы першай дапамогі і па пераносцы і перавозцы пацярпелых у баі», «Кіраўніцтва па навучанні войска карыстанню супрацьгазамі» і інш.

Кнігі пра ваенна-марскі флот

Папулярнымі расказами пра ваенна-марскі флот для беларускага чытача сталі кнігі В. Паморцава «Пад чырвоным вымпелам» (выдадзена БДВ у 1931 г.) і «Братва: запіскі матроса» Івана Шпілеўскага (вокладка М. Гусева). Апошняя кніга — расказ пра ўласную ваенна-марскую службу, якая перарывалася ў рэвалюцыйныя гады сухапутнымі паходамі дзеля абароны рэвалюцыі. Заканчваецца апавед тым часам, калі на флоце «... праводзілася чыстка яго ад наносаў, ад усялякіх шкурнікаў, паступіўшых на флёт толькі дзеля таго, каб насіць штаны з 78-сантымэтровым клёшам і шліфаваць панэлі. Усе «іванморы» і «жоржыкі», увесь гэты нагар быў выкінуты, і флёт праводзіў першую генэральную прыборку пасля прыходу з Гельсінгфорсу і Рэвелю, як пасля вугальнай пагрузкі. Пачаў залечваць свае раны і паступова ўзмацняцца»⁵. Аднак найбольш увагі ў рэспубліцы прыцягваў асобны карабель — адзін з самых вялікіх лінкораў (альбо па-старому дрэндоутаў) расійскага флоту, на гісторыі якога вартыя каратка спыніцца.

Вокладка кнігі 1927 г. «Парыская камуна»

У 1909—1914 гг. на Балтыйскім заводзе ў Санкт-Пецярбургу быў пабудаваны і ўведзены ў склад расійскага ваенна-марскога флоту лінкор «Севастопаль». У 1918 г. карабель перайшоў з Гельсінгфорса ў Краштат, у 1919 г. удзельнічаў агнём галоўнага калібра ў абароне Петраграда ад войскаў Юдзеніча. У сакавіку 1921 г. 1500 маракоў з «Севастопалю» разам з экіпажам аднатыпнага лінкора «Петрапаўлаўск» узначалілі паўстанне ў Краштатце, якое большавікі назвалі «мяцеж», а Ленін палічыў яго больш небяспечным, чым увесь белы рух і заклікаў дэлегатаў праходзіўшага ў той час X з'езда РКП(б) асабіста ўзначаліць штурм Краштатцай крэпасці.

Пасля задушэння паўстання на «Севастопаль» з Петраграда прыслалі новы экіпаж. Сярод задач, пастаўленых перад чырвонымі камандзірамі (іх тады называлі «краскомы»), на першае месца выйшла ўзмоцненая ідэалагічная апрацоўка маракоў. Пачалі з таго, што «зняслаўленую» ўдзелам у паўстанні назву лінкора вырашылі замяніць на новую, «рэвалюцыйную». 31 сакавіка 1921 г. «Севастопаль» пастаноўлена перайменаваць у «Парыжскую камуну», амаль адразу пасля гэтага карабель быў залічаны ў рэзерв (пры гэтым спынілася забеспячэнне вугалем). Толькі ў лістападзе 1924 г. занятыя карабель паставілі каля Балтыйскага завода для капітальнага рамонту і тады ж абавязалі камсамол Беларусі ўзяць над ім «шэфства», г. зн. частку выдаткаў на ўтрыманне.

У 1927 г. аб падшэфным камсамолу Беларусі лінкоры выдавецтва «Чырвоная змена» ў серыі «Бібліотэка "Чырвоная змена"» выпусціла кнігу, якая называлася «Парыская камуна»: лінейны карабель Балтыцкага флёту, падшэфны камсамолу Беларусі», з прадмовай сакратара ЦК ЛКСМБ таварыша А. Бараннікава і ілюстрацыямі Генадзя Змудзінскага. Кніга расказвала аб баявой падрыхтоўцы і адпачынку маракоў-балтыйцаў, замоўчваючы непрыемныя для кіруючай партыі эпізоды гісторыі карабля. У канцы кнігі прыкладзены даволі вялікі беларускі тлумачальны слоўнік марскіх тэрмінаў які ўключыў, між іншым, і выразы «марскога» жаргону.

⁵ Шпілеўскі І. Братва: запіскі матроса. Менск, 1930. С. 109.

Кніга 1927 г. «Парыжская камуна». Разгорт з пачаткам слоўніка марскіх выразаў

У канцы 1929 г. «Парыжская камуна» пачала паход па маршруту Кранштадт — Італія — Кранштадт, але ў Біскайскім заліве трапіла ў моцны шторм, атрымала значныя пашкоджанні і ў выніку ў 1930 г была накіравана ў Севастопаль і ўключана ў склад Чарнаморскага флоту. Праз 5 год пасля пераходу з Балтыйскага ў Чорнае мора дзеля падшэфнага карабля ў Мінску была выпушчана яшчэ адна кніга, на гэты раз у выдавецтве Беларускай ваеннай акругі, пад назвай «Лінкор “Парыжская камуна”». Аўтарскі калектыў (11 чалавек) працаваў пад рэдакцыяй ваеннага камісара лінкора таварыша Д. Бакуліна, вокладку выканаў мастак Г. Кіпніс. На пачатку кнігі надрукавана пастанова ЦВК і СНК БССР ад 25 кастрычніка 1933 г. «Па дакладу ваенкома падшэфнага ўраду Беларусі лінкора «Парыжская камуна» аб выніках баявой і палітычнай падрыхтоўкі». Гэта пастанова, падпісаная старшынёй ЦВК БССР А. Чарвяковым, старшынёй СНК БССР М. Галадзедам і сакратаром ЦВК БССР Ляўковым паказвае, колькі каштаваў для рэспублікі падшэфны карабель у той год, які застаўся ў гісторыі як год голаду ў Паволжжы і Казахстане і галадамору ва Украіне:

1. Выдзеліць з рэсурсаў БССР і адгрузіць 500 тон бульбы для патрэб асабовага састава для паляпшэння харчавання. Адгрузку робіць камсамол Беларусі.
2. Не пазней 1-га квартала 1934 года выдзеліць караблю адну легкавую машыну.
3. Выдзеліць у распараджэнне камандавання 10 тысяч рублёў для прэміравання ў 16-ю гадавіну Кастрычніцкай рэвалюцыі лепшых ударнікаў-чырвонафлотцаў і камандзіраў за ўзорныя поспехі баявой работы ў 1933 годзе.
4. Адпусціць для абсталявання казарм, клуба і ленкуткаў 20 тысяч рублёў, адзін вагон фанеры і 2 вагоны лясных матэрыялаў.
5. Для азнаямлення працоўных Беларусі з жыццём, бытам і вучобай падшэфнага лінкора абавязаць Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі разам з ЦК ЛКСМБ выпусціць да гадавіны Беларусі папулярную кнігу аб падшэфным караблі.

Ілюстрацыя з кнігі 1927 г. «Парыская камуна: Марачкі адплываюць, падняўшы бесказыркі»

Кніга, якая выйшла ў выніку выканання пастановы, пачынаецца агульным артыкулам «Класы ваенных караблёў і прызначэнне лінкора», у наступнай главе расказана істотна адрэдагаваная гісторыя лінкора (выключаны эпизод з Кранштацкім паўстаннем), найбольш таленавіта напісана глава «З Балтыкі ў Чорнае мора вакол Еўропы», якая апавядае пра змаганне са штормам у Біскайскім заліве, рэшта тэкстаў — агітацыйныя матэрыялы пра карыснасць шэфства, «герояў башні Гамарніка», і культурны адпачынак маракоў. На жаль, тэксты не маюць ніводнага ўспаміну пра службу афіцэраў-беларусаў альбо прызваных з Беларусі матросаў. У гады Другой сусветнай вайны лінкор «Парыжская камуна» ўдзельнічаў у абароне Севастопалю, падтрымліваў агнём дэсант у Судак, абстрэльваў нямецкія пазіцыі пад Феадосіяй. У маі 1943 г. караблю была вернута назва «Севастопаль»; у 1956 г. ён быў выключаны са спісаў флота і разабраны на метал.

Вокладка кнігі 1935 г. «Парыская камуна»

З кніг ваенна-марской тэматыкі можна яшчэ адзначыць працу аўтара, схаванага за ініцыяламі А. Т. «Падводныя лодкі і барацьба з імі», «Як працуюць вадалазы» В. Сялітраньнікава, мастацкую кнігу В. Якаўлева Салют крэйсера «Комінтэрн» і «Новыя задачы шэфства над флётам» Гальянава і Янава.

Авіяцыя і проціпаветраная абарона (ППА)

«Пагроза вайны сусветнай буржуазіі супраць Савецкага Саюзу патрабуе ўзмацнення баявой падрыхтоўкі Чырвонай арміі. Аднай з галоўных задач гэтай падрыхтоўкі зьяўляецца шырокае знаёмства нашай арміі з тэхнікай і са спосабамі барацьбы з ёю» — з такой анатацыі пачыналася кніга П. Я. Максіменкі «Барацьба

з авіяцый» (з 28 малюнкамі ў тэксце і табліцаю знакаў; Менск, БДВ, 1931; 5000 экз., 56 с.; перакладчык не пазначаны). Аўтар даступна расказаў аб авіяцыі як аб адным з магутных сродкаў тэхнічнай барацьбы ў будучай вайне, а таксама аб сродках і спосабах барацьбы з паветраным ворагам. Задача кнігі — дапамагчы байцу і малодшаму камандзіру разабрацца ў пытаннях моцных і слабых бакоў паветранага супраціўніка і правільнай барацьбы з гэтым супраціўнікам у розных умовах баявых абставін. У канцы кнігі — 6 высноваў: «чаму павінен навучыцца баец» і 58 пытанняў для замацавання атрыманых ведаў. Кніжка карысталася папулярнасцю ў вайсках, аб чым сведчыць з'яўленне ў 1933 г. другога перапрацаванага выдання, якое выйшла таксама тыражом 5000 экз. з 26 малюнкамі і было метадычна дапрацавана — пытанні для замацавання зместу даюцца ў канцы кожнага раздзела. Агульны тыраж склаў 10 тысяч паасобнікаў. Ваенна-авіяцыйную тэму раскрывалі для чырвонаармейцаў і іншыя выданні: «Памятка чырвонаармейцу аб авіяцыі. Ухвалена Управай вайскова-паветраных сіл РСЧА» Л. Стрыеўскага, «Як пабудаваць самалёт і як ён лятае» А. Жабрава, «Авіяцыя і пяхота» М. Смірнова, «Наш паветраны флёт» В. Хрыпін і інш.

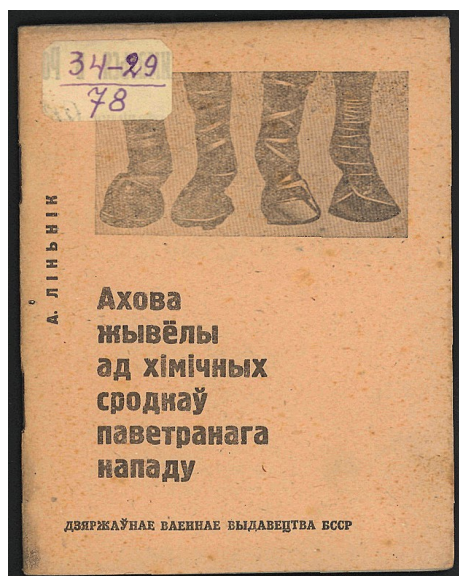
На іншую, больш дасведчаную ваенную аўдыторыю разлічана кніга М. Аляксеева і П. Маліноўскага «Кароткія звесткі па арганізацыі ваенна-паветраных сіл», якую выдала Дзяржаўнае ваеннае выдавецтва БССР у 1933 г. тыражом 4000 экзэмпляраў. Апавяданне тут пачынаецца з паведамлення агульных звестак пра паветра і атмасферныя з'явы, асновы тэорыі штучнага палёту, будову самалётаў і баявое ўжыванне паветранага флоту, тут жа апісаны распазнавальныя прыкметы і спосабы распазнавання самалётаў у паветры, друкуюцца сілуэты самалётаў розных тыпаў. Другая частка змяшчае параўнальныя характарыстыкі авіязлучэнняў і часцей ваенна-паветраных сіл «іншакраінных дзяржаў» (Эстоніі, Літвы, Польшчы, ЗША, Англіі, Францыі, Японіі, Румыніі, Чэха-Славакіі, Італіі, Фінляндыі, але няма Германіі, якой па Версальскаму міру было забаронена мець ваенную авіяцыю), трэцяя частка ўтрымлівае параўнальныя характарыстыкі тэхнічна-тактычных дадзеных і ўзбраення аднатыпных самалётаў (знішчальнікаў, бамбардзіроўшчыкаў, выведчыкаў, штурмавікоў, самалётаў сувязі, транспартных, санітарных і марскіх самалётаў розных дзяржаў (у тым ліку і германскай вытворчасці). Нарэшце, апошняя глава паведамляе колькасны састаў ваенных паветраных сіл замежных дзяржаў і вытворчыя магчымасці авіябудаўніцтва. Перакладчык на беларускую мову (П. Кісель) змог дасягнуць выразнай чыгальнасці тэксту, як тэрміналагічную асаблівасць перакладу заўважым выкарыстанне слова «гелікаптар» для абазначэння верталёта.

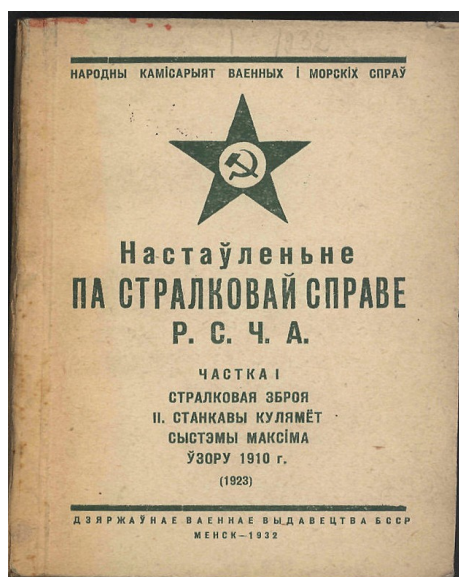
Адной з формаў прапаганды авіяцыі і падрыхтоўкі лётчыкаў быў планерызм. Каб прапагандаваць планерызм на Беларусі Соцэксектар ДВБ выдаў у 1935 г. кнігу вядомых савецкіх планерыстаў С. Анохіна, Н. Сіманава і В. Барадзіна «Лунаючы палёт». Шматлікія фатаграфіі і схемы паказваюць партрэты планерыстаў і фігуры пілатажу, апавядаецца аб двухузроўневай сістэме падрыхтоўкі пілотаў: першым узроўнем быў пілот-планерыст, а другім — пілот-лунальнік. У наступным, 1936 г., тэму папулярызацыі авіяцыі працягнула кніга Б. Леонцева «Моладзь, на самалёты!» у перакладзе на беларускую мову Івана Туміловіча.

Авіяцыя як сродак дастаўкі атрутных рэчываў (альбо АМ — атручваючых матэрыяў, як пісалі ў пачатку 1930-х гг.) выклікала занепакоенасць вайсковых. Супрацьстаянню гэтай пагрозе прысвечаны выдадзеныя ў Мінску ў 1931 г. і разлічаная на масавую аўдыторыю кніга В. Верычава «Сродкі і спосабы паветрана-хэмічнага нападу і абароны» (дапаможнік для заняткаў гурткоў і каманд ТДАвіяхіму) і «Барацьба з паветрана-хэмічнай небяспечкай» (Менск, 1932). У 1933 г. у Дзяржаўным ваенным выдавецтве БССР выйшла кніга А. Лінніка «Ахова жывёлы ад хімічных сродкаў паветранага нападу». «Удасканаленне авіяцыі і хімічных сродкаў вайны па сутнасці разбівае самае ўяўленне аб фронце і тыле ў старым разуменні гэтага слова. Авіяцыя праціўніка ў многіх выпадках можа прарвацца ў тыл краіны і атакаваць эканамічныя і палітычныя цэнтры і тым дэзарганізаваць работу. ... Ва ўмовах паветранага нападу побач з чалавекам і прадметамі вытворчага і бытавога ўжытку будзе атручвацца АМ і хатняя жывёла», — гаворыць аўтар у «Прадмове». Далей падаюцца спосабы як ратаваць свойскую жывёлу: ад эвакуацыі да выкарыстання індывідуальных сродкаў абароны, такіх як супрацьгаз (працівагаз) для коней і сабак, панчохі для коней. Тыраж кнігі — 10 тыс. экз. Масавым тыражом выйшла кніга «Куляй па самалёце» В. Аляксеева і І. Хорыкава (Менск, 1932) — яна вучыла байца не баяцца паветранага нападу і расказвала аб магчымым супраціве (яшчэ рэальным пры тым узроўні развіцця авіцыі).

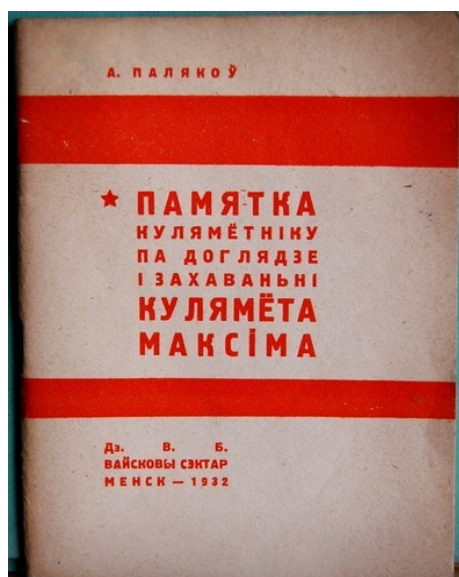

Кнігі, прысвечаныя авіяцыі і флоту, складалі параўнальна невялікі працэнт ад усёй ваеннай літаратуры на беларускай мове. Масавы чытач-чырвонаармеец больш працаваў з выданнямі, прысвечанымі сухапутным войскам. На беларускай кніжнай паліцы ў даваенны перыяд назапасілася значная колькасць літаратуры па актуальных праблемах стралковай справы. Гэта афіцыйнае «Настаўленне па стралковай справе РСЧА. Методыка стралковай падрыхтоўкі і курсы стрэльбы», «Кароткія звесткі аб асновах стральбы» Філатава, «Работа на агнявой пазіцыі і на камандным пункце» Р. Пятроўскага, «Падрыхтоўка кулямётніка-Дзехцяроўца» В. Аляксеева і І. Хорыкава, «Бой станковага кулямёту і работа кулямётчыкаў» І. Інцяпіна, «Стральба з кулямёту “Максіма” непрамою наводкаю без прыбораў» Р. Пятроўскага.

Сюды ж можна залічыць кнігі для вывучэння матэрыяльнай часткі зброі: афіцыйныя «Настаўленні па стралковай справе РСЧА» (асобныя выпускі прысвечаны рэвальверу «Наган» узору 1895 г., вінтоўцы ўзору 1891 г., станковаму кулямёту «Максім» узору 1910 г., стрэльбавым і ручным гранатам, а таксама дадатковая літаратура: «Вінтоўка і догляд яе» С. Бялова і «Памятка чырвонаармейцу аб зберажэнні вінтоўкі» А. Палякова, «Ружэйны гранатамёт Дзьяконава» Прунцова, «Наган. Узаемадзеянне частак, чыстка і захоўванне» А. Херсонскага.

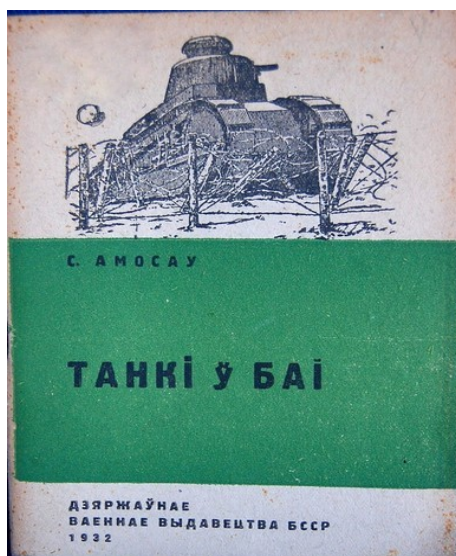
Дастаткова былі забяспечаны спецыяльнай літаратурай байцы, якія абслугоўвалі два галоўныя на той час тыпы кулямётаў: існавала «Памятка наводчыку па доглядзе і зберажэнні ручнога кулямёта Дзегцярова» А. Палякова, а таксама яго ж «Памятка наводчыку па доглядзе і захаванні кулямёта “Максіма”», «Кулямёт-машына. (Гутаркі аб кулямёце “Максіма”» І. Хорыкава і В. Аляксеева, «Памятка і практычныя парады кулямётніку-максімісту» Інцяпіна. Тыражы вагаюцца ад 3000 экз. (настаўленні па рэвальверу і кулямёту) да 7—10 тыс. экз. (настаўленні па вінтоўцы).

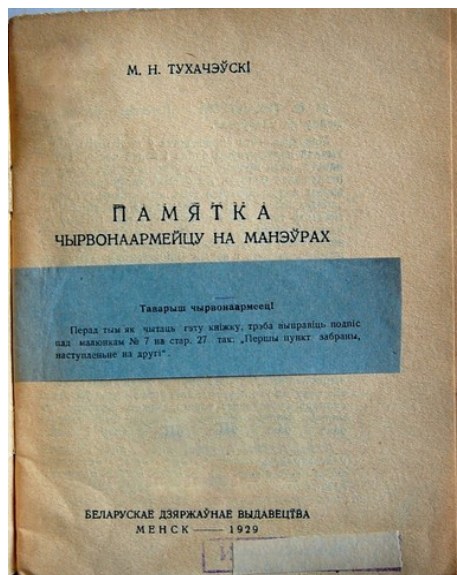

Механізацыя і матарызацыя войск была адлюстравана перш за ўсё і галоўным чынам кнігамі, што прысвечаны танкам і барацьбе з імі. Тэорыя пытання выкладзена ў кніжцы К. Каліноўскага «Праблема матарызацыі і механізацыі сучасных армій (Даклад на паседжанні ваеннай секцыі пры Комакадэміі 29 лістапада 1930 г.)», якая была тыражом 3000 экз. выдадзена ў Мінску ў 1932 г. Тактыка-тэхнічныя характарыстыкі танкаў, прымяненне танкаў у баі і асаблівасці ўзаемадзеяння пяхоты і танкаў раскрыты ў кнігах «Танкі ў баі» С. Амосава і «Танкі» Хайглі. Тэма змагання з танкамі раскрыта ў кнігах «Схватка агнявікоў з матарам. Барацьба артылерыі з мотамехчасцямі» Манько, «Процітанкавая абарона» Тарасевіча, «Барацьба аддзялення з танкамі» Калеснікава і Чудноўскага, «Танкі і барацьба з імі» У. Яўціхеева. Практычныя функцыі выконвалі «Пабудова і ўжыванне танкеткі» Герасімава і безаўтарская «Інструкцыя па навучанню ваджэнню малага танку».

Адной з галоўных дысцыплін ваеннага навучання з'яўляецца тактыка. Беларуская літаратура па гэтым прадмеце з'явілася ў палове 1920-х гг., тыражамі ў 3—5 тыс. паасобнікаў кожнае. Сярод кніг па тактыцы «Тэхніка першай выведкі аддзяленнем, узводам і ротай» В. Арцэза, «Навучанне байца і аддзялення ў полі» С. Гурава, «Бой стралковага аддзялення ў прыкладах» П. Максіменкі, «Каравульная служба» М. Марчанкі і «Служба палявога каравулу» І. Пігіна, «Служба загародкаў» М. Марчанкі, «Фарсаванне рэк» І. Ткачова, «Служба назірання» Сіманоўскага. Як дапаможнік для малодшага і сярэдняга начскаладу РСЧА і інструктараў ТСАвіяхіму была выдадзена кніга А. Маезіта «Агульная метадыка баявой падрыхтоўкі байца і дробных падраздзяленняў». Даступнай і добрай мовай была напісана «Памятка чырвонаармейцу на манеўрах», аднак пасля таго, як у 1937 г. быў расстраляны яе аўтар — смаленскі беларус і чырвоны маршал Міхаіл Тухачэўскі — кніга надоўга трапіла ў спецхоў.

У курсе тактыкі важную ролю адыгрывае ваенная тапаграфія. У гэтай тэматычнай групе з'явіўся падручнік «Вайсковая топографія» А. Казачкова (Менск, 1927), цана на кнізе не пазначана, тыраж — 3000 экз. Пра ґрунтоўнасць падыходу да выдання гэтай перакладной кнігі сведчыць той факт, што зроблены пераклад не толькі тэксту, але і надпісаў на ілюстрацыях — картах і планах. У 1931 г. выйшаў падручнік В. Свянціцкага «Вайсковая тапаграфія. Падручнік па вышэйшай дапрызыўнай падрыхтоўцы для ўсіх ухілаў», а ў 1932 г. быў выдадзены дапаможнік Ф. Каржаневіча «Як карыстацца картамі і планамі».

Для тактычнай падрыхтоўкі чырвонаармейца добрым дапаможнікам стала перакладзеная з расійскай мовы Корсікам кніга В. Леонцьева «Падрыхтоўка паасобнага байца» з 20 малюнкамі ў тэксце, планамі мясцовасці з подпісамі па-беларуску. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выдала яе ў 1931 г. у серыі «Бібліятэка чырвонаармейца» тыражом 3000 экзэмпляраў.

Змест гэтай кнігі ахоплівае ўсе тэмы заняткаў па тактыцы:

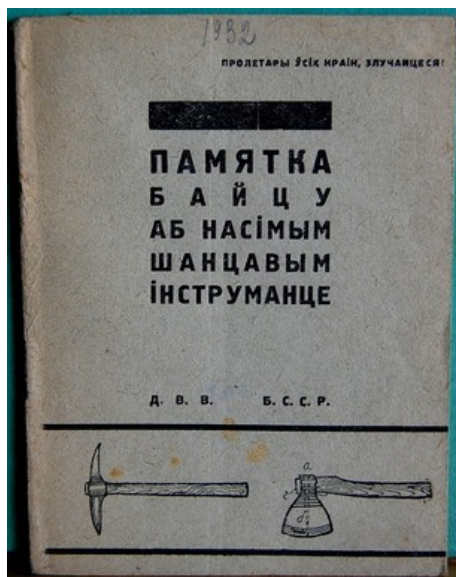
1. Арганізацыя навучання.
2. Агульнае азнаямленне з мясцовасцю і яе значэнне ў вайскавай справе.
3. Скарыстоўванне мясцовасці.
4. Укрыццё ад наглядання і стрэлаў супраціўніка ў часе руху.
5. Скарыстоўванне мясцовасці для вядзення агню.
6. Арыентыроўка.
7. Нагляданне.
8. Спосабы сувязі.
9. Навучанне службе дзорнага ў выведцы і ў паходным ахаванні.
10. Навучанне службе байца ў вартавым ахаванні.
11. Дзеянні ўначы.

Выдавецкая анатацыя паведамляла: «Кніжка гэта напісана па заданні прэзідыуму Асовіяхіму стралкова-трактарных курсаў удасканалення камскладу РСЧА і прызначаецца для малодшага камандзіра Чырвонай Арміі. Але кожнаму чырвонаармейцу яе карысна прачытаць таму, што кожны чырвонаармеец — аддзяльком у будучым. Кніжка, вядома, не дае парад і паказанняў па ўсіх пытаннях работы аддзяленнага камандзіра і ня можа служыць падручнікам, але ўсё галоўнае, без чаго ніяк нельга абыйсціся пры штодзённай рабоце, у ёй адзначана, прычым галоўная яе мэта — даць парад малодшаму камандзіру — як іменна праводзіць заняткі, каб яны не раздрабляліся на дробязі, не ператвараліся ў «размовы». Адносна ж зместу заняткаў і паглыбленых ведаў па тых ці іншых пытаннях, якія ўваходзяць у круг гэтых заняткаў, добра прачытаць рад адпаведных кніжак з серыі «Бібліятэка чырвонаармейца», якая ў масе сваёй разлічана на аддзяленнага камандзіра, курсанта нармальных школ, стараслужачага чырвонаармейца».

Вопыт Першай сусветнай вайны, у якой сотні тысячаў людзей загінулі ад атрутных рэчываў, прымушаў вайсковых вельмі сур'ёзна ставіцца да гэтай пагрозы. Таму сярод беларускіх ваенных кніг выданні па ваенна-хімічнай справе з'яўляюцца досыць рэгулярна і складаюць істотны працэнт. Два выданні (у 1931 і 1933 гг.) вытрымала вялікая кніга В. Верычава «Хэмічны напад і абарона», масавым тыражом быў выдадзены дапаможнік Цюцюнава-Орскага «Супроцьгазы і дапаможныя сродкі супроцьхэмічнай абароны», у войсках і ваенна-навуковых установах карысталіся кнігамі В. Верычава «Байцу пра вайсковую хэмію» і яго ж «Кароткімі звесткамі па баявым ужыванні ўзрыўных, атрутных, дымаўтваральных і запальных матэрыялаў», В. Фёдарова «Дэгазацыя і як яе рабіць», А. Бубнава «Памятка чырвонаармейцу аб ваенна-хімічнай маёмасці», А. Доліны «Чырвонаармейцу аб хэмічнай выведцы» і «Памятка хімвыведчыку» С. Азар'ева. Тыповым прыкладам можа быць «Баявая служба чырвонаармейца хіміка (БСЧХ) С. Азар'ева і Н. Балашова (Менск, 1936).

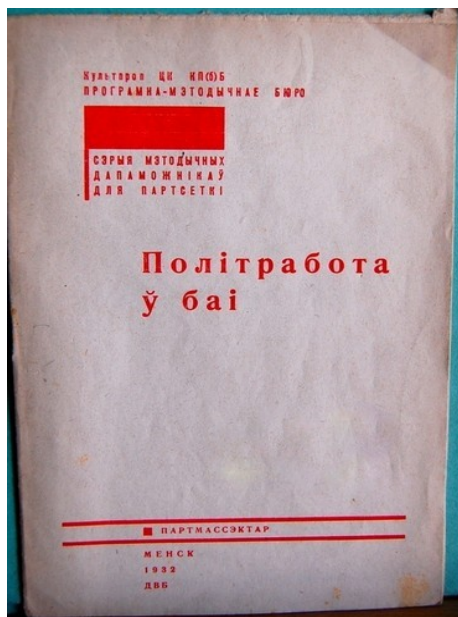
На тытульным аркушы паведамляецца: «Зацьверджан Камісіяй па падручніках пры НКА СССР у якасці падручніка для падрыхтоўкі чырвонаармейцаў палкавых хімузводаў і стралковых часцей». Тыраж 3185. Друкарня Палесдрук. Гомель, Савецкая 1. На адваротным баку пераплёта кніга мае паказанне цаны кнігі — 1 р. 35 к. і асобна кошту пераплёту: 25 кап. Выданне адрозніваецца высокай якасцю рэдактарскай падрыхтоўкі: перакладзены надпісы на картах, схемах, малюнках.

Для падрыхтоўкі сухапутных сілаў пастаянна выкарыстоўваліся (а значыць рыхтаваліся і выдаваліся) кнігі па ваенна-інжынернай справе і сувязі ў войсках. Беларускія выданні гэтай тэматыкі прадстаўлены «Памяткай па вайскова-інжынернай справе для малодшага каманднага саставу артылерыі» С. Гнедзіча, кнігай «Вайскова-інжынерная справа для пяхоты» М. Спірынга і кніжкай з такой самай назвай аўтарства Бураўцова, выдадзенага пад грыфам Ваенна-інжынернага кіраўніцтва РСЧА дапаможніка «Тэхнічныя сродкі маскіроўкі пяхоты». Вялікі па аб'ёму і змястоўны навучальны дапаможнік Ю. Грэгорыю «Служба і сродкі сувязі» быў галоўным кіраўніцтвам для сувязістаў. З дапаможнай літаратуры гэтага профілю можна назваць «Радыётэлеграф як сродак выведкі» М. Стэжынскага, «Палявы тэлефон, яго будова і захаванне» М. Чорных, «Сувязь самалёта з наземнымі войскамі» В. Цімафеева. Кнігамі для сувязістаў можна назваць і такія выданні, як «Памятка першаму пасыльнаму (звязному)» А. Новікава, «Памятка сыгналышчыку паста ПНАС» М. Чорных.

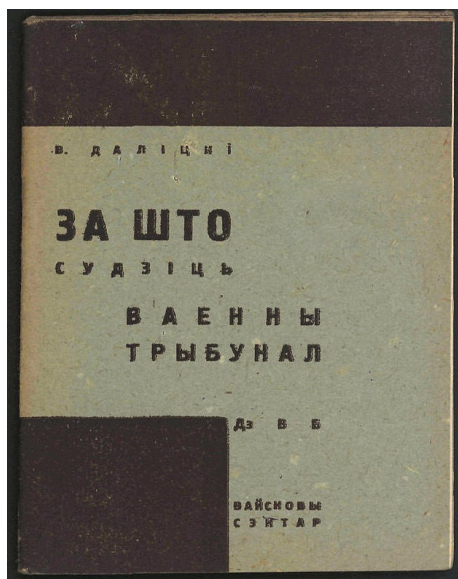

Асобны раздзел складаюць перадваенныя кнігі па ваенна-санітарнай справе. Гэты тэматычны шэраг складаўся з практычных параднікаў для захавання здароўя, прыкладам «Як зберагчы здароўе ў час паходу» С. Бязукладнікава, «Як папярэдзіць намульванне ног» Кофмана, «Як захаваць сілы на паходзе» Львова, «Гігіена чырвонага байца. Папулярныя гутаркі для чырвонаармейцаў» М. Сандамірскага, а таксама з кніг па аказанню першай медыцынскай дапамогі параненым: «Хімічная вайна і першая дапамога пры паражэнні атрутнымі матэрыяламі» З. Шмідта, «Тэхніка дапамогі раненым і атручаным» Энціна, «Памятка чырвонаармейцу аб мерах санітарнай абароны ад АМ» Б. Прадцечанскага і інш.

Пабудова арміі ў СССР праходзіла пад пільным наглядам і кантролем камуністычнай партыі. Гэта стала прычынай з'яўлення шматлікіх беларускіх выданняў — дапаможнікаў для палітработы ў РСЧА. «Палітзабеспячэнне атрадных вучэнняў» М. Карэліна, «Аб новай мэтадыцы палітзаняткаў» В. Бэрліна, «Соц. спаборніцтва і ўдарніцтва ў Чырвонай Арміі» Е. Еўдакімава, «Самакрытыка і чырвонаармеец» І. Анурава, зборнік «Палітработа ў баі» — гэта толькі некалькі прыкладаў. Палітработнікі выдалі некалькі кніжак гістарычнага зместу, прыкладам, у 1932 г. выйшла праца М. І. Ахуна і В. А. Пятрова «Бальшавікі і армія ў часе імперыялістычнай і грамадзянскай вайны».

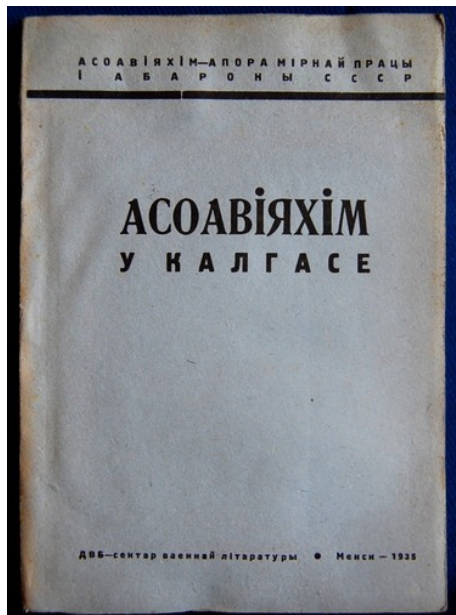

У 1930 г. у выдавецкай серыі БДВ «На варце СССР», акрамя ўспамінанай ужо кнігі «Тэрыторыяльнік на вёсцы», выйшлі таксама: А. Дзёмін «Наладжванне ціру для стралковых гурткоў» (Менск, 1930), Г. Штэрн «Апавяданне старшыны Вахненкі пра політразведку» (Менск, 1930). Апошняя пабудавана як аповеды бывалага старшыны-выведчыка пра дзеянні армейскай разведкі ў зоне баявых дзеянняў з белапалякамі на Беларусі і з бандытамі на Украіне. Заканчваецца кніжачка главай «Палітразведка патрэбна і ў мірны час». Адною з формаў палітробы было азнаямленне радавых байцоў з судовай сістэмай Чырвонай Арміі, дзеля чаго вайсковы сектар ДВБ у 1932 г. выдаў кніжку «За што судзіць ваенны трыбунал» В. Даліцкага.

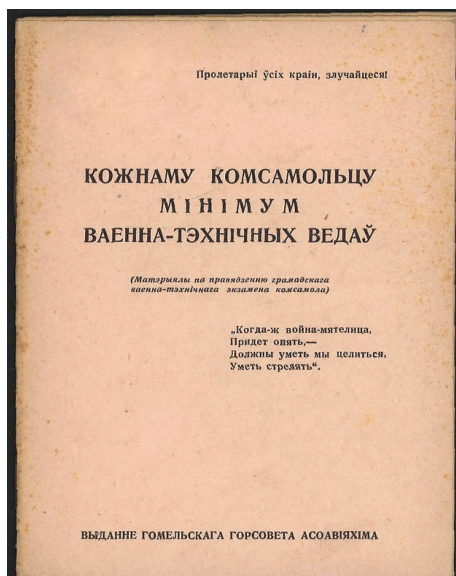

Перад пачаткам Другой сусветнай вайны актывізавалася выдавецкая дзейнасць Палітычнага ўпраўлення Беларускага фронту. Яно выдала, прынамсі, разлічаную на заходнебеларускае сялянства брашуру «Шлях да прышынства» (без выхадных звестак). На прыкладзе Боркавіцкай МТС тут расказвалася аб жыцці ў Савецкай Беларусі. У тэксце ўспамінаецца калгас «Ільіч», палі якога ляглі «ля самай граніцы з Польшчай на беразе Заходняй Дзвіны» (с. 12), а заканчваецца брашура наступным тэкстам: «У 1940 годзе кожны работнік МТС павінен быць удзельнікам Усесаюзнай Сельскагаспадарчай Выстаўкі! – Такі лозунг выставілі трактарысты-стаханаўцы. За ажыццяўленне гэтага лозунга разгортвае барацьбу Боркавіцкая МТС з вясны 1939 года» (с. 32). Да вераснёўскага паходу Чырвонай Арміі заставалася зусім няшмат часу...

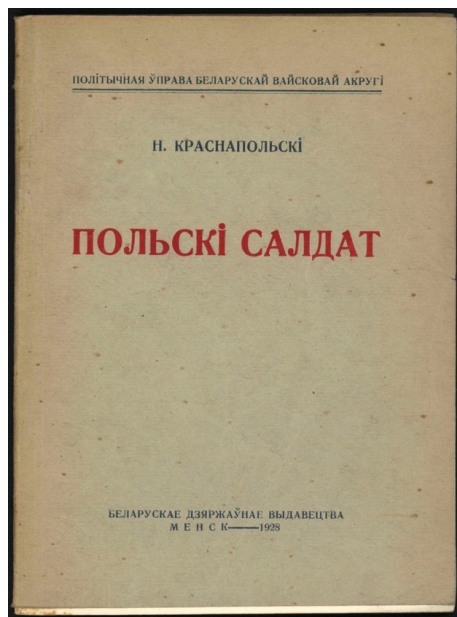

Ваенізацыя савецкага грамадства, якая адбывалася напярэдадні Другой сусветнай вайны, прывяла да з’яўлення цэлага накірунку кнігавыдавецкай дзейнасці, які забяспечваў літаратурай Таварыства садзеяння авіяцыі і хімізацыі (ТСАавіяхім), масавую ваенную работу сярод насельніцтва і вывучэнне ваеннай справе ў школе. Сюды ж большай часткай можна аднесці і спартыўную кнігу. Назвы тут самыя прэстыжныя — гэта і практычнае кіраўніцтва «Процігас “БН”» В. Верычава і «Інструкцыя ячэйкам ТСА аб правядзенні Усесаюзнай Лётэрэі ТСАавіяхіму», падручнік для ВНУ па праграме вышэйшай дапрызыўнай падрыхтоўкі «Ваенная падрыхтоўка» В. Арцэза і А. Новікава, падручнік Н. Урбановіча «Службовы сабака. Як яго разводзіць, навучаць і выкарыстоўваць», «Становішча і задачы Чырвона-крыжных арганізацый БССР» А. Хацкевіча, «Стралковы спорт» Алкаева, «Сусветная спартакіяда — сьвята перамогі пяцігодкі» Н. Анціпава і шмат да таго падобных. Тыражы тут вагаюцца ад 20 да 3 тысяч паасобнікаў.

Шэраг выданняў быў прысвечаны верагоднаму супраціўніку і падрыхтаваны з удзелам палітычнай управы і вайскавай выведкі. Да такіх выданняў належаць, прынамсі, кнігі Н. Краснапольскага «Польскі салдат», «Ваенна-эканамічная структура Японіі» Алега і інш.

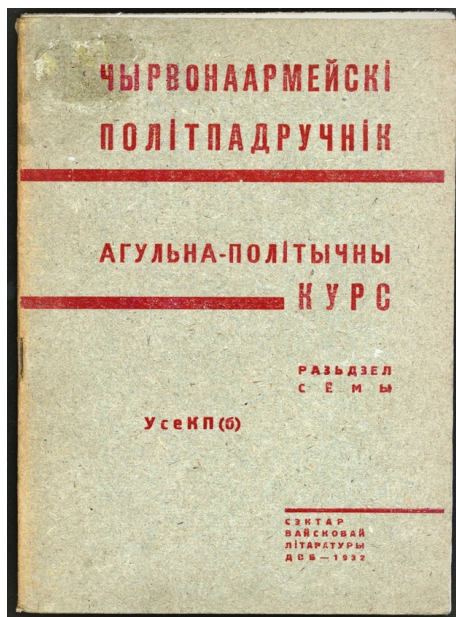

Да ваенных належыць і пэўная колькасць музычных выданняў. Так, музычныя творы Самуіла Палонскага ў 1935 г. выйшлі ў Выдавецтве Беларускай ваеннай акругі (зборнік «Дзесяць чырвонаармейскіх песень» з нотамі і тэкстамі на беларускай, рускай, яўрэйскай і польскай мовах (друкавалася на фабрыцы «Палесдрук» у Гомелі, тыраж 10 тыс. экз.) і ў Дзяржаўным выдавецтве Беларусі: «Песня пра Шчорса» з нотамі і тэкстамі на беларускай і рускай мовах (надрукавана ў школе ФЗВ друкарні ім. Сталіна тыражом 5000 экз.). «Дзесяць чырвонаармейскіх песень» на вершы Дубасава, А. Шарапава, С. Гусева, І. Васілеўскага, А. Каўсмана, Стаканава, М. Кручкіна і Ізі Харыка, перакладзеныя з рускай і яўрэйскай моваў Тодарам Кляшторным, адна песня — «Чырвоны пагранічнік» — напісана на арыгінальны беларускі верш Петруся Броўкі.

Сярод нотных выданняў адзначым таксама «Чырвонаармейская паходная: “Ціха, таварышы!”» М. Аладава, «У паход!» А. Туранкова на словы Ю. Лявоннага, «Сьмела ўперад!» (Чырвонаармейская песня на два галасы для сольнага і масавага выканання) В. Яфімава на словы Андрэя Александровіча.

Значную частку літаратуры вайсковай тэматыкі спажывала Аб’яднаная беларуская вайсковая школа імя ЦВК БССР, якая рыхтавала кадры сярэдняга каманднага саставу для тэрытарыяльных і кадравых фарміраванняў РСЧА з 1924 да 1937 г. Выкладанне большасці прадметаў тут адбывалася на беларускай мове, адпаведна існаваў сталы попыт на беларускія кнігі. Акрамя гэтай вучэльні, пэўны час беларускія падручнікі выкарыстоўвалі курсанты і выкладчыкі Вайскова-палітычнай школы ў Смаленску.

У афармленні гэтых кніг выкарыстаны простыя чарцяжы і планы, якія павінен быў навучыцца чытаць малодшы камандны састаў РСЧА, вокладкі ж часта маюць арыгінальнае мастацкае рашэнне (хаця і не заўсёды ўдалае), чаго не было ў пазнейшы перыяд існавання ваеннай кнігі.

Выпускнікамі Аб'яднанай беларускай вайсковай школы імя ЦВК БССР былі тыя афіцэры-беларусы, якія неслі на сабе цяжар змагання з фашысцкім войскам ў гады Другой сусветнай вайны. Найбольш знакамітыя сярод іх — выпускнік 1934 г. Іван Якубоўскі, родам з вёскі Зайцава Горацкага раёна Магілёўскай вобл., які стаў маршалам Савецкага Саюза, а таксама генералы арміі Васіль Маргелаў (стваральнік ваенна-дэсантных войскаў СССР, выпускнік 1931 г.) і Валянцін Пянькоўскі (выпускнік 1927 г., пазней камандуючы Беларускай ваеннай акругай і намеснік Міністра абароны СССР).

Канчатковым вынікам збіральніцкай і бібліяграфічна-даследчай працы па міжваенным перыядзе павінны стаць бібліяграфічны паказальнік вайсковай літаратуры, а факсімільныя перавыданні некаторых добра ілюстраваных кніжачак 1930-х гг. стануць найлепшымі сувенірамі для тых наведвальнікаў «Лініі Сталіна», якія цікавяцца гісторыяй арміі і ваеннай тэхнікі, гісторыяй Беларусі.